

DOI: 10.7251/GFP1505177D

UDC: 34(4/9)

Prethodno saopštenje

Datum prijema rada:
22. maj 2015.

Datum prihvatanja rada:
5. jun 2015.

De Officio Praesidis - o službi upravnika provincije, sa posebnim osvrtnom na sudbenu djelatnost

Sažetak: Sačuvani terminacijski ili međašni natpisi sa područja današnje Bosne i Hercegovine ukazuju na sudsku djelatnost upravnika provincije u sporovima oko granica pojedinih plemenskih područja i oni su svakako dragocjeno vrelo za topografsku rasprostranjenost pojedinih plemena, ali i ukazuju na način organiziranja i vršenja sudske vlasti u rimskom provincijama. Tako iz natpisa na živom kamenu kod sela Vaganj (općina Šipovo, u blizini Jajca) doznajemo da je namjesnik provincije Dalmacije Lucije Kamil Skribonijan, u doba cara Klaudija, ovlastio centuriona VII legije da odredi granice plemena Sapuata i Lamatina što je ovaj i učinio o čemu svjedoči i tekst natpisa. Natpisi počinju imenom namjesnika provincije pa se sudska odluka uvijek donosi po njegovom naređenju ili nalogu (*ex decreto, ex iussu, ex sententia*, itd.), što je u skladu sa mišljenjem rimskog pravnika Kalistrata. Justinijanove Digeste u prvoj knjizi i XVIII titulusu sa ukupno 21 fragmentom i 11 paragrafa, na temelju odlomaka iz djela najznačajnijih rimskih pravnika Ulpijana, Paula, Julijana, Modestina, Papinijana i ostalih, pored ostalih dužnosnika regulišu i obaveze upravnika provincije.

Rad je urađen po latinskom tekstu *Corpus iuris civilis*, vol.1., prvo izdanje iz 1872. g., priređivač Theodorus Mommsen, u XI izdanju iz 1908. g. redaktora Paulus Kruegera a koji se temelji na *liber Florentinus*, te prevodu na srpski jezik dr. Antuna Malenice.

Ključne riječi: Dalmacija, namjesnik, rimsko pravo, peregrini, provincija.

Prof. dr sc

Dževad Drino

Pravni fakultet Univerziteta
u Zenici i Fakultet pravnih
nauka, Panevropski
univerzitet Apeiron Banjaluka,
BiH

Ass. mr.

Benamina Londrc

Pravni fakultet Univerziteta
u Zenici

PASTORIS ESSE TONDERE PECUS, NON DEGLUBERE /SV.TB.32./

(Tiberie, po Svetoniju: "Dužnost je dobrog pastira da striže svoje stado, a ne da mu guli kožu"- o ulozi upravnika provincije u prikupljanju poreza.)¹

Veliki romanista Theodor Mommsen, u svojoj rimskoj historiji priređenoj za predavanje u *Winter semester 1882./3.go-*

¹ Gaius Suetonius Tranquillus, Dvanaest rimskih careva, III izdanje, "Dereta", Beograd 2014.

dine, navodi da je Augustovo doba *res publica restitute*, restauracija rimskog komonvelta koja se poklapa sa Kristovim rođenjem.² Nijedan državnik rimske povijesti nije doživio takva poređenja kao Oktavijan August- Hennry.Pirrene ga poredi s Mehmedom II Osvajačem,³ dok je Napoleonova fasciniranost Rimom bazirana upravo na ličnosti i djelu Augusta.⁴

Njegovo doba jest gašenje građanskih ratova, "Pax Romana", svojevrsni *sapientia paradox*, ali i doba života i rada najvećih rimskih povjesničara, pravnika, književnika i tek tada dolazi do reformi šarolikog provincijskog ustroja, sada već narastajuće ogromne imperije.

Prvobitno značenje termina označava djelatnost rimskog magistrata koje mu su, u određenoj situaciji dodijeljena odgovarajuća vojna zaduženja pa i etimologija ove riječi označava: *pro + vincere = za pobjedu*.⁵ Kasnije se ovaj termin upotrebljavao za oznaku onih područja na kojima su magistrati ostvarivali svoje vojne nadležnosti i počinje da označava "osvojeno područje". Vojna zapovjedništva su prvo uređena na tlu Italije u gradovima – kolonijama, a od trećeg stoljeća p.n.e. i na van italijanskim teritorijama (Sicilija, Sardinija, Korzika), koje se počinju nazivati provincijama.⁶ Njima su mogli upravljati samo najviši magistrati (*cum imperio*), u početku dvojica konzula, a po ustrojavanju preture (367. godine p.n.e.), vojno zapovjedništvo su djelili sa pretorima čiji se broj povećavao uporedo sa osvajanjem novih područja. Kasnije će provincijama upravljati prokonzuli i propreturi, odnosno magistrati kojima je produženo trajanje imperiuma po silasku sa funkcije (*prorogatio imperii*). Zapovjedništva u provincijama su dodijeljivana sukladno utvrđenim godišnjim odlukama Senata (*senates consultum de pronviciis*) i prema pravilima utvrđenim posebnim zakonima (*lex Sempronia iz 123.g., lex Cornelia iz 81.g., i lex Pompeia iz 52.g.p.n.e.*).⁷ U okviru samih provincija vlast je dalje regulisana najčešće posebnim zakonima (*lex provinciae*), čija se sadržina razlikovala od jedne do druge novoosvojene oblasti. Tim aktom se precizirao pravni status provincije, organizacija vlasti, i druga pitanja konstitutivnog karaktera, tako da on predstavlja neku vrstu statute (ustava) samih provincija. Tek poslije 146.g.p.n.e. uspostavljena je praksa da za svaku novu provinciju senat imenuje komisiju sastavljenu od deset senatora koja je uz saradnju na terenu učestvovala u donošenju *lex provinciae*. Ovakav zakon je obično nosio ime vojskovođe, vojnog zapovjednika koji je imao osnovnu ulogu pri njegovom sastavljanju (*lex Aemilia* za Makedoniju, *lex Rupilia* za Siciliju, *lex Pompeia* za Bitiniju).⁸

Početak principata provincije su podijeljene u dvije kategorije: senatorske, kojima je upravljao senat putem prokonzula i propretora, te carske kojima je upravljao princeps preko svojih posebnih službenika (*legati Augusti propraetore*). Pretor je visoki državni činovnik sa sudskim, upravnim a po potrebi i vojno-zapovjednim ovlaštenjima, dok je

² Theodor Mommsen, *Römische Geschichte*, Berlin 1905.,37.

³ Hennry Pirenne, *Povijest Evrope*, Split 2001.,85., konsultuj njegov rad „Mohammed and Charlemagne“, prevod na engleski jezik, London 1937.

⁴ J.Drinkwater, H.Elton, *Fifth Century Gaul*, Cambridge 1992.,55.

⁵ Žika Bujuklić, *Forum Romanum, rimska država, pravo, religija i mitovi*, IV izmjenjeno i dopunjeno izdanje, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd 2009.,615.

⁶ J.J.Wilkes, *Municipal and provincial Administration in the Roman Empire*, London 1926.

⁷ A.Berger, *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, Philadelphia 1953.,66.

⁸ J.F.Dunand, *Terminologie juridique romain*, Neuchatel, 2000,83.

prezes u rano doba carstva općenito ime za pokrajinskog namjesnika od trećeg stoljeća postaje i službeni naziv.⁹

U prvu grupu provincija su spadale oblasti koje su već dugo bile pod rimskom vlašću i gdje nije bilo potrebno držati veće vojne jedinice pošto se u njima stanje uglavnom stabilizovalo, dok su carske provincije u pravilu one koje još nisu do kraja pacifizirane. Zemlja u provincijama formalno je pripadala “*rimskom narodu*”, odnosno državi, i zvanično je bila van pravnog prometa (*res extra commercium*), pa su njeni korisnici plaćali poreze (*stipendium, tributum*). Mali broj zajednica u provincijama imao je izdvojen, zaseban status stečen ili na osnovu posebnog ugovora (*civitates foederatae*), ili odlukom rimskih vlasti (*civitates liberae et immunes*), a ukoliko im je dodijeljen *ius Italicum* tretirane su kao dio Italije, nisu spadale u provincije i predstavljale su neku vrstu eksteritorijalne oblasti u odnosu na *solum provinciale*. Tako je u Iliriku nakon sloma Velikog ustanka, pogoršan položaj davanjem regruta za rimske augzilijske jedinice, povećane su im kontribucije a po ratnom pravu oduzet im je dio plodnog zemljišta, pašnjaka, šuma, kao i rudnika (*ager publicum Populi Romani*).

U dominatu naziv provincija postepeno gubi svoje značenje i koristi se za sve novostvorene administrativne i teritorijalne oblasti, njima su upravljali rektori (*rectores*), i one su objedinjavane u dieceze na čelu sa vikarima (*vicarious*), a ove opet u prefecture kojima je upravljao *praefectus praetorio*.¹⁰ Poslije Dioklecijanovih i Konstantinovih reformi, *prezesi* su najniži stepen pokrajinskih namjesnika u viteškom rangu a imali su pravo na naslov IZVRSNI MUŽEVI (*VIRI PERFERTISIMI*), iznad njih su se nalazili konzulari iz senatorskog staleža sa titulom *VIRI CLARISSIMI* (PREJASNI MUŽEVI).¹¹ U slučaju rata ili neposredne ratne opasnosti povremeno je namjesništvo nad više pokrajina prenošeno na jednog vojskovođu; početkom 66.g.p.n.e. Manilievim zakonom (*lex Manilia*, prema pučkom tribune Gaju Maniliju), preneseno je na Gneja Pompeja zapovjedništvo u pokrajinama Kilikiji, Bitimiji i Pontu u ratu protiv Mitridata. Po Robertu Matijašiću među najstarijim zakonskim epigrafskim spomenicima spada odluka pretora u Hispaniji – Lucia Emilia Paula, koji je 189.g.p.n.e. skupini Ibera dodijelio slobodu i pravo posjedovanja nekretnina, dok je jedan od prvih zakona koji uređuje ustroj provincijskih municipija bio Cezarov *lex Iulia municipalis*, sačuvan na brončanoj ploči iz Kalabrije.¹² Kakav je bio administrativni aparat namjesnika? Carski legat je imao uz sebe officium sa vojnim i civilnim službenicima, među njima finansijski prokurator i viteškog staleža, pa prokurator i rudnika zlata, srebra i željeza. Kasnije dolaze konzularni beneficijari-finansijski službenici za nadzor nad gradskom privredom kada na gradove prelazi ubiranje poreza, a osnovao ih je Nerva.¹³ Uz taj aparat postepeno dolaze i domaći princepsi, narodni prvaci iz redova domaće plemenske aristokracije. Osoblje namjesnikova ureda Boris Rankov svrstava u tri grupe: *principales-immunes-milites*.¹⁴ Pravna osnova municipalnog sistema počivala je

⁹ Salmedin Mesihović, *Proconsules, legati et praesides*, Sarajevo 2011., 302.

¹⁰ Konsultuj kvalitetnu studiju Nikole Mojovića-Sudski postupak u rimskom pravu, “Besjeda” Banja Luka 2008.

¹¹ O Konstantinovim reformama konsultuj izvanrednu studiju Snežane Ferjančić-Konstantin, JP Službeni glasnik, Beograd 2013., sa bogatom bibliografijom u prilogu.

¹² Robert Matijašić, *Uvod u latinsku epigrafiku*, Pula 2002., 72.

¹³ N.A. Maškin, *Istorija starog Rima*, Beograd 1948. 306.

¹⁴ Boris Rankov, *Military Rome*, Oxford UP 2004., suprotno u: G. Hanard, *Droit romain*, Bruxelles 1997., 37.

na navedenom Cezarevom zakonu *lex Iulia* iz 44.g.pne, dok nam Tacit donosi i govor cara Klaudija u rimskom Senatu o konstitucionalnoj politici, te cara Hadrijana. Prvobitni namjesnici prvih pokrajina-Sicilije,Sardinije i Korzike su protomagistrati iz redova konzula i pretora pa nose titulu proconsul/proprietor.¹⁵

Služba upravnika provincije definitivno je pravno uobličena u XVIII titulusu prve knjige Justinijanovih Digesta u kojoj se navodi da je naziv upravnik (*praesidis*) opći i zato se i prokonzuli i carevi izaslanici i svi koji upravljaju provincijama, čak i kada su senatori nazivaju upravnicima, dok je naziv prokonzula poseban. Formalnopravno namjesnik svih carskih provincija je sam car, dok su stvarni guverneri njegovi zamjenici-legati.¹⁶

Na što se odnosila sudbena djelatnost namjesnika?

Pravna papirologija i epigrafika svjedoče o različitim pravnim poslovima (testamenti, kupoprodaja, darovanja, manumisije-oslobođenje robova i sl.), dok je posebno izražena arbitraža unutar teritorijalnih granica peregrinskih zajednica (razgraničenja šuma, pašnjaka, plodne zemlje, slanih izvora-shodno rimskopravnoj tužbi *actio finium regundorum*). Na rimske građane, trgovce i veterane primjenjuje se rimsko *ius civile* dok se odnosi peregrinskih zajednica uređuju po principima *iuris gentium*, nerjetko rimska svjedočenja govore o egzotičnosti lokalnog prava (Npr.u fragmetu iz djela Nikolaosa iz Damaska, sastavljača Augustove biografije i dvorskog pisca, govori se o tomu da su Liburni imali zajedničke žene i da one zajedno hrane djecu do pete ili šeste godine, a potom ih pokazuju muškarcima koji sebi biraju potomstvo po fizičkoj sličnosti i tako postaju očevi)¹⁷. Najčešće pravni pisci (Kaser, Kunkel) sudbenu vlast namjesnika provincije razdvajaju na vojnu, civilnu, upravnu-zapovjednik armije u provinciji je u prvo vrijeme i automatski legat-propretor, koji svoje ovlasti često prenosi na podređene. Neki od namjesnika igrali su veliku ulogu u širenju i povezanosti jurisprudencije-a u provinciji Dalmaciji, primjerice na službi su bili i istaknuti pravnici klasične jurisprudencije Pegaz, Javolen, Afrikan-i najznačajniji od njih, član "Senata mrtvih"-pravnik Modestin.¹⁸

Sastavljači Digesta su prihvatile stavove velikog rimskog pravika Paula da upravnik provincije ima vlast samo nad ljudima svoje provincije i to dok se nalazi unutar nje, njenim napuštanjem postaje privatno lice. Oni koji upravljaju provincijom imaju pravo života i smrti (*ius vitae ac necis*) i prepuštena im je vlast kažnjavanja na rad u rudnicima, kamenolomima i galijama. U poglavlju je direktno prihvaćen stav Marcijana da svi zahtjevi provincijalaca, koje u Rimu primaju različiti suci, pripadaju službi namjesnika provincije. Također je u devetoj knjizi Justinijanove Digeste, knjiga IX – u prevodu dr. Samira Aličića, u glavi VII precizirano da izričito precizirano da municipalni magistrati mogu podleći Akvilijevom zakonu.¹⁹

¹⁵ Tacit, Historije, prev. J. Miklič, Zagreb 1987., 47.

¹⁶ Justinijanova Digesta, knjiga prva, prev. A. Malenica, Beograd 2003.

¹⁷ M. Mirković, Rimska država u doba principata, Beograd 2003. 25.

¹⁸ M. Kaser, Das romische Privatrecht, Munchen 1971., W. Kunkel, Roman World, Oxford 1973. Konsultuj rad Antonije Smodlaka-Kotur: Rimski jurisprudentes u Dalmaciji, hrestomatija rimskog prava I knj., Pravni fakultet u Zagrebu, 2001.

¹⁹ S. Aličić, Justinijanova Digesta-knjiga deveta, Bačka Palanka 2014.

Često se navode zloupotrebe namjesnika, ali postoje i suprotni slučajevi: Junije Silan je bio optužen od svoga adoptivnog oca konzula Tita Manlija Torkvata 165.g. za zloupotrebe za vrijeme svoje uprave u provinciji Makedoniji, pošto je progнан on se sam objesio jer je isključenje iz roda i socijalna diskvalifikacija!²⁰

ZAKLJUČAK

U Augustovo doba razvitkom klasičnog rimskog prava dolazi i prvi puta do pravne regulisanosti statusa rimskih provincija, ali i uloge namjesnika, o čemu nam govori i XVIII titulus Digesta Justinijanovog zbornika građanskog prava-*Corpus iuris civilis* iz 533.godine. U poglavlju su citirana mišljenja četrnaest rimskih pravnika koja se odnose na ovlasti upravnika provincije, čiji sastavni dio čini i sudbena ovlast, vidljiva i iz brojnih epigrafskih spomenika, od kojih četiri sa područja današnje Bosne i Hercegovine govore o tome, po podacima kolege profesora Salmedina Mesihovića, od ukupno 807 imena na spomenicima na tlu današnje naše države. Time i rimska epigrafika postaje izvanredan pravni izvor koji ukazuje i baca novo svjetlo na djelatnost upravnika provincije, a time i rimsku vlast na područjima Bosne i Hercegovine.

Prof. dr sc Dzevad Drino. PhD

Faculty of Law Studies Zenica, Law College, PanEuropean University Apeiron, Banja Luka

Ass. mr. Benjamina Londrc

Faculty of Law Studies Zenica

De Officio Praesidis – On the Service of the Administrator of a Province, With Special Emphasis on Judicial Activity

Abstract: Preserved terminational or border- writings from the area of today's Bosnia and Herzegovina, point towards the judicial role of the administrator of the province in disputes about the borders of land, belonging to particular tribes and they most certainly represent a valuable source in tracing the topographical distribution of certain tribes, but also point towards the type of organisation and execution of judicial power in the provinces. Thus, from the writings on bedrock near the village of Vaganj (the municipality of Šipovo, near Jajce), we learn that the governor of the Dalmatia province, Lucius Camillus Scribonianus, during the reign of Emperor Claudius, authorised the centurion of the VII legion to mark the borders of the Sapuat and Lamatin tribes, which he did. The writings begin with the name of the governor of the province, so the judicial ruling was always made at his order or decree (*ex decreto, ex iussu, ex sententia* etc), according to Roman jurist Callistratus. Justinian's *Digesta* in the first volume and XVIII titulus with 21 fragment and 11 paragraphs, based on the fragments from the works of some of the most significant Roman jurists: Ulpian, Paulus, Julius, Modestinus, Papinianus and others, along with other officials, also regulate the responsibilities of the governor of the province.

The paper was based on the Latin text *Corpus Iuris Civilis*, vol.1, 1st edition, 1872, edited by Theodor Mommsen and XI edition, edited by Paulus Krueger, based on the *Liber Florentinus* and the translation into the Serbian language by Antun Malenica, PhD.

Key words: Dalmatia, governor, Roman law, peregrini, provincial.

²⁰ A. Guarino, *Storia del diritto romano*, Milano 1963., 77.